

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР /
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

DOI 10.54596/2309-6977-2022-2-68-72

УДК 159.9

МРНТИ 15.81.43

**ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС
ПСИХОЛОГИЯСЫ**

Егимбаева А.К.

(e-mail: azharaegim@gmail.com)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа

Қарулы Күштерді дамытудың қазіргі деңгейінде адам факторы ерекше маңызға ие, өйткені кез келген жағдайда адамдар, атап айтқанда әскери қызметкерлер арасында тұлғааралық қарым-қатынастар қалыптасады. Мақаланың мақсаты – әскери қызметшілер арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас психологиясының бірқатар өзекті мәселелерін зерттеу. Мақалада оның алдында тұрған мақсаттар мен міндеттер мен оның әлеуметтік функцияларын ескере отырып, әскери ұжымдағы қарым-қатынас мәселесі қарастырылады; тұлғааралық өзара іс-қимыл түрлері мен әскери қызметшілер арасындағы қарым-қатынас нысандары талданады. Әскери ұжымның тұлғааралық қарым-қатынасын жақсартуға және қызметтік тапсырмаларды орындаудың табыстылығын арттыруға бағытталған практикалық ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: әскери ұжым, тұлғааралық қарым-қатынас, әскери қызметшілер, қақтығыстар.

ПСИХОЛОГИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Егимбаева А.К.

(e-mail: azharaegim@gmail.com)

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Аннотация

При современном уровне развития Вооруженных сил особое значение приобретает человеческий фактор, поскольку между людьми, а именно военнослужащими, в любом случае формируются межличностные отношения. Целью статьи является исследование ряда актуальных проблем психологии межличностных отношений военнослужащих. В статье рассматривается проблема взаимоотношений в воинском коллективе с учетом целей и задач, стоящих перед ним и его социальных функций; анализируются типы межличностного взаимодействия и формы взаимоотношений военнослужащих. Разработаны практические рекомендации, которые направлены на улучшение межличностных отношений воинского коллектива и повышение успешности выполнения служебных задач.

Ключевые слова: воинский коллектив, межличностные взаимоотношения, военнослужащие, конфликты.

PSYCHOLOGY OF INTERPERSONAL RELATIONS OF MILITARY PERSONNEL

Egimbaeva A.K.

(e-mail: azharaegim@gmail.com)

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Annotation

At the current level of development of the Armed Forces, the human factor is of particular importance, since interpersonal relationships are formed between people, namely military personnel, in any case. The purpose of the article is to study a number of topical problems of psychology of interpersonal relations of military

personnel. The article deals with the problem of relationships in a military team, taking into account the goals and objectives facing it and its social functions; analyzes the types of interpersonal interaction and forms of relationships between military personnel. Practical recommendations have been developed that are aimed at improving the interpersonal relations of the military team and increasing the success of performing official tasks.

Keywords: military collective, interpersonal relationships, military personnel, conflicts.

Кіріспе

Барлық уақытта, кез-келген армияда, әскери ұжым сияқты адамдардың белгілі бір қоғамдастығының пайда болуын қамтамасыз ететін осындай қарым-қатынасты қалыптастыру мәселесі әрқашан өткір болды. Бұл жауынгердің жеке басын армиямен және жалпы қоғаммен, оның ішінде әлеуметтік қатынастар, әлеуметтік және психологиялық өзара әрекеттесу жүйесімен тікелей байланыстыратын негізгі буын болып табылады.

Әскери ұжымдағы тұлғааралық қатынастар мәселесі әлеуметтік психологиядағы ғалымдардың да, практиктердің де қызығушылығын тудыратын мәселелердің бірі болып табылады [1].

Әскери ұжымның бірігуінің маңызды психологиялық негізі сау тұлғааралық қарым-қатынасқа қол жеткізу болып табылады. Әскери қызмет процесінде әскери қызметшілер ұжымдар ішінде де, олардан тыс жерлерде де тұлғааралық қатынастардың түрлеріне енеді. Бұл қатынастар "тік", "көлденең" және "диагональ" бойынша иерархияға ие. Мұндай өзара іс - қимылдың негізгі түрлері мыналар болып табылады: а) бағынышты - бір әскери бөлімнің құрылымына кіретін бастық, рота - батальон-бұл "тігінен" өзара іс-қимыл; б) бір батальонға кіретін бір дәрежедегі, лауазымдық жағдайдағы немесе рота - ротадағы қызметтестердің өзара іс - қимылы - "көлденең" бойынша өзара іс - қимыл; в) басқа бөлімшенің немесе ротаның командирі мен қатардағы әскери қызметшісі-көрші батальон - "диагональ" бойынша өзара іс-қимыл [2].

Әскери ұжымдардың мүшелері арасындағы өзара іс-қимыл процесінде қатынастардың әртүрлі формалары пайда болады. Әдетте әскери ұжымның бірігу дәрежесіне белгілі бір әсер ететін ресми (ресми) және қызметтен тыс (бейресми) қатынастар бөлінеді. Әскери топтардағы тұлғааралық қатынастардың мазмұнына әртүрлі оң және теріс субъективті факторлар әсер етеді. Теріс, мысалы, антипатия, дұшпандық, біреуге немесе бір нәрсеге немқұрайлылық. Антипатияның пайда болуы, дұшпандық, бір адамның екіншісіне немқұрайлылығы белгілі бір себептерге байланысты. Олар көзқарастардың, бағалаудың, пікірлердің, бәсекелестіктің, жеке сәтсіздіктердің, санада байланысты жағымсыз көңіл-күйлердің, тіпті кездейсоқ, белгілі бір адаммен сәйкес келмеуі мүмкін.

Симпатия сезімі, ортақ хобби, кейіпкерлердің ұқсастығы - осы және басқа да көптеген психологиялық факторлар адамдардың бір-біріне деген көзқарасының пайда болуын анықтайды, тұлғааралық жақындастыруды (конъюнктивальдық) тудырады. Әскери топ мүшелері арасында пайда болған жанашырлық көбінесе өзара сүйіспеншілікке айналады.

Жақын байланыстар бір-бірін жақсы түсінуге, қарым-қатынаста мұқият және әдепті болуға мүмкіндік береді, бұл шиеленістер мен қақтығыстардың пайда болуын болдырмайды. Мұндай қатынастардың қызметтік ортада таралуы, егер олардың басқа адамдарға жанама, теріс әсері болмаса (күдік, қызғаныш және т.б.), қызметтік, оқу және жауынгерлік міндеттерді белсенді орындауға ықпал етеді, дөрекілік пен жарғылық емес өзара қарым-қатынастардың пайда болуының алдын алады [3].

Әскери топтардағы қарым-қатынас психологиялық әсер етудің әртүрлі күштеріне ие. Олар қаншалықты мазмұнды және жағымды эмоционалдылықпен қаныққан болса, соғұрлым олардың тәрбиелік және ынталандырушы әсері күшейеді.

Әскери ұжымның мүшелері, әдетте, жеке бастаманы көбірек көрсетеді, осы ұжымның басшылары, оның барлық мүшелері тарапынан қолдау мен түсінушілікпен кездескен кезде әскери тәртіпке, орындалатын қызметтік міндеттердің сапасына байланысты мәселелерді ұжымды талқылауға батыл қояды [4].

Осылайша, әрбір әскери қызметші үшін әскери ұжым азаматтық және қоғамдық парызды орындау орны, оның рухани өмірінің орны болып табылады. Әскери ұжымдарда қалыптасқан әртүрлі қатынастар әскери қызметшілердің психологиялық жағдайына, олардың қызметтік міндеттерін орындау сапасына белгілі бір түрде әсер етеді.

Ұжымда жақсы әлеуметтік-психологиялық климатты қалыптастыру үшін офицер-басшы әскери қызметшілердің психикасының ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынастың сипаты мен бағытын қалыптастыру механизмдері мен бағыттарын да білуі керек. Сонымен қатар, ресми (ресми) қарым-қатынас ұжымда тұлғааралық қатынастардың бүкіл жүйесін қалыптастыруда шешуші рөл атқаратындығына қол жеткізу қажет.

Бұл жағдайда диагноз командирдің жарғылық емес қатынастардың алғышарттарын тану, олардың пайда болу себептері мен өміршендігін анықтау, әскери қызметшілердің мінез-құлық тенденцияларын болжау, физикалық қорлауды болдырмау қабілеті ретінде қарастырылады. Офицер өзара қарым-қатынасты анықтай отырып, бағыныштылардың жеке ерекшеліктерін терең білуге сүйенеді, педагогика, психология ұсынымдарын пайдаланады, өзінің қызметтік тәжірибесін, командирлердің, бастықтардың, әлеуметтанушылардың, психологтардың, заңгерлердің тәжірибесін ескереді.

Командадағы микротоптарды, өздерінің білетіндей, ешбіреу әдейілеп құрмайды. Олар өзінше, стихиялы түрде, бірлескен іс-әрекет мен дербес қарым-қатынас барысында тіке ұтыс болады. Осындай құрылатын топтардың өздерінің әлеуметтік рөлдері, мінез-құлық нормалары баршылық. Әрине, осындай құрылатын топтардың әрқайсысының өз ұйымдастырушысы баршылық, басқа жауапкершіліктердің айтылмаған бөлінуі барлық. Микротоптар талантты спортшының я шыдамсыз спорт әуесқойының, техникалық сарапшының я әдебиет, музыка және т.б. саласындағы полиматтың айналасында құрылуы ықтимал. Бертінгі кездері сарбаздарды ұлттық, қауымдық негізде топтастыру жағдайлары жиілеп кетті. Осыған орай үскі микротоптардың құрылуын объективті құбылыс санатында қарастырамыз. Жас жауынгерлердің жеке ерекшеліктерін зерттеу кезінде олардың әлеуметтік қажеттіліктерін анықтау маңызды. Бұл әскери қызметшінің оны жеке тұлға ретінде тану қажеттілігін, бөлімшенің ресми құрылымында белгілі бір мәртебеге ие болу қажеттілігін қамтиды. Мұндай қажеттіліктер әр жауынгер үшін өте маңызды [5].

Жас жауынгерлермен жұмыс істеу қызметтің алғашқы күнінен бастап олар үшін осы ұжымда қандай масштабта "өлшенетінін" білу маңызды екенін көрсетеді.

Жас жауынгермен алғашқы қарым-қатынас ол үшін әрдайым есте қалады. Командир үшін әңгіме барысында командирдің ақпаратын өзін-өзі бағалауға әсер ету тұрғысынан найзағай жылдамдығымен талдайтынын есте ұстаған жөн: ол бұзылады немесе сақталады. Осы екі арнаның қайсысы ақпарат алады, әскери қызметшінің мінез-құлқына байланысты. Абырой сезімін бұзу жауынгерді қорғаушы іздеуге итермелейді. Көбінесе мұндай уақытша седатив- көп жұмыс атқаратын қызметкерлер. Ол өзінің ащы

тәжірибесіне сүйене отырып, қиын уақытта офицерлерден көмек сұрауға емес, ең "беделді" "аталардан" қорғаныс іздеуге кеңес береді.

Әскери қызметшілердің мінез-құлқын диагностикалау үшін әдістер қолданылады: бақылау, әңгімелесу, құжаттарды талдау, әлеуметтік сауалнама, социометрия және т. б.

Әскери қызметкерлер арасындағы қарым-қатынастардағы қақтығыстарды ерте диагностикалау өте күрделі және көп еңбек. Бірақ бұл әскери ұжымда болып жатқан процестерді басқаруды жақсы ұйымдастырылған жағдайда перспективалы. Алғашқы жанжалды тоқтату-бұл психологиялық-педагогикалық, әкімшілік шаралармен жағымсыз эмоцияларды, соғысушы тараптардың тітіркенуін жою немесе азайтумен сипатталады. Бұған қызметтің соңғы кезеңіндегі әскери қызметшілердің еңбегін тиімді және әділ ынталандыру, бөлімді жас толықтыруға мұқият қарау айтарлықтай ықпал етеді. Ұжымдағы психологиялық күйіне – әскери тәртіп талаптарына, қоғамдық жұмыстарға ортақ көзқарасты, дербес психологиялық көзқарасты және де сырт дағы қасиеттерді көрсететін жауынгерлерлер топтастық процесін айтамыз. Сөйткенмен, бөлек қарым-қатынаста олар бір-біріне жанашырлық танытпайды және де олар топта бірікпейді, әрқайсысы өзінше өмір сүреді.

Бағыныштыларды тәрбиелеуде сержанттар (старшиналар) өзара түсіністік әрқашан пікірлестер тобында толығырақ болатындығын ескеруі керек. Егер бөлімшеде эгоисттік ұмтылыстары немесе идеялары бар кем дегенде бір адам болса, онда белгілі бір өмірлік жағдайларда ол сөзсіз басқалармен қарсы тұрады. Бұл қарсылық түсінбеушіліктің, жанжалдардың мен жауынгерлер арасындағы қақтығыстардың қайнар көзіне айналады [6].

Адамдардың бір-бірін түсінуі олардың арасындағы қарым-қатынасқа әсер етеді. Шын мәнінде, бұл екі әлеуметтік-психологиялық құбылыс бір-бірімен тығыз байланысты. Байланыс-бұл жауынгерлердің бірлескен іс-әрекет барысында бір-бірін түсінуі оларға белгілі бір серіктеспен өзара әрекеттесуді таңдауға және қолдауға мүмкіндік береді немесе мүмкіндік бермейді. Осылайша әскери ұжымда белгілі бір қатынастар қалыптасады.

Толық өзара түсіністік әскери қызметкерлер арасында қолайлы қарым-қатынас жасайды: құрмет, сенім, ұқыптылық, жауапкершілік, ізгілік және т.б. адамдардың бір-бірін түсінбеуі тұлғааралық қатынастарды қиындатады. Сенімсіздік, скептицизм, немқұрайлылық және т.б. бірлескен қызметтің сапасын төмендетеді. Жеке құрам тарапынан түсініспеушілікті болдырмау үшін сержанттар (старшиналар) әлеуметтік өзара іс-қимылдың тұрақтылығы туралы үнемі қамқорлық жасауы, оны бұзатын себептерді білуі және жоюы тиіс. Осылайша, әскери қызметшілердің тұлғааралық қатынастары тым алуан түрлі әлі мол қырлы. Оларда боп жатқан бірсыпыра күрделі сипаттамалар пен процестер барлық. Оларды ұғу әлі практикалық қызметінде ескеру үшін командирдің психологиялық дайындығы керім болуы тиіс. Олардың қарамағындағылардың бар қарым-қатынасындағы проблемаларды алмайды, үйткені олар бөлімшенің жауынгерлік дайындық деңгейінде көрінеді.

Жарғылық емес өзара қарым-қатынастардың мақсатты алдын алу жөніндегі жұмыс жоспарлы жауынгерлік оқу, тәрбие жұмысын тәжірибелі ұйымдастырумен, әскери ұжымда қалыптасқан қатынастарды тұрақты диагностикалаумен, жарғылық қарым-қатынастарды қалыптастырумен және бөлімшедегі зиянды дәстүрлерді жеткізушілермен аяусыз күресумен үйлесімді түрде үйлестірілуі тиіс.

Бөлімшеде берік жарғылық өзара қарым-қатынастарды қолдау мықты әскери тәртіптің, бөлімшені тұрақты жауынгерлік әзірлікте ұстаудың маңызды шарты болып табылады. Қазіргі жағдайда, біздің қоғамымыздың түп тамыры өзгерген кезде,

мемлекеттегі әлеуметтік жағдай барынша қызған кезде Қарулы Күштер тұрақтылық пен сенімділіктің тірегі болып қалуы керек. Бұл көбінесе Қарулы Күштердің командалық құрамына байланысты.

Бөлімшедегі жарғылық қарым-қатынасты сақтаудың маңызды шарты командалық құрамның ұйымдастырушылық қызметін, оның кәсіби құзыреттілігін, әскери борышты орындауға жауапкершілікпен қарауды, өзіне және адамдарға жоғары талап қоюды, оларға қамқорлықпен ұштастыра отырып жетілдіру болып табылады.

Әскери ұжымдарды біріктіруге жеке құрамның әскери, құқықтық және адамгершілік тәрбиесі жөніндегі күнделікті мақсатты жұмыс, заңдар мен әскери жарғыларда белгіленген қағидаларды қатаң орындау, командирлер мен бастықтардың өз бағыныстыларының тұрмысын жақсарту, олардың мәдени, тұрмыстық және медициналық қызмет көрсетуін жетілдіру туралы ұдайы қамқорлығы, қарым-қатынастардың адамгершілік тазалығы үшін күрес, "атаның", "жерлестіктің" және басқа да келеңсіз дәстүрлердің ең болмашы көрінісіне дереу ден қою ықпал етеді.

Бөлімдер мен бөлімшелердің командирлері алдағы уақытта да жеке құрамның тәртіптілігі мен ұйымдастырылу деңгейін арттыру бойынша белсенді жұмыс жүргізуге шақырылады. Мұның бәрі Қарулы Күштердің Отанымызды қорғау бойынша өздеріне жүктелген жауапты міндетті орындау қабілетінің сенімді кепілі болып табылады.

Осылайша, әскери ұжымдағы қарым-қатынас жауынгерлік дайындықтың сапасына, бөлімшенің жауынгерлік дайындық деңгейіне айтарлықтай әсер ететін күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыс болып табылады. Ұжымда жақсы әлеуметтік-психологиялық ахуал қалыптастыру үшін офицер әскери қызметшілердің психикасының ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге қарым-қатынастың сипаты мен бағытын қалыптастыру механизмдері мен бағыттарын да білуі керек.

Әдебиет:

1. Психология және педагогика. Әскери психология / ред. А.Г. Маклакова. – СПб.: Петр, 2017. – Б.245-281.
2. Әскери психология: оқу құралы. – Сост. Е.К. Костров, Ю.А. Гурьев, А.И. Сычев. – Воронеж, 2018. – Б.223-241.
3. Морозов А.В. Тұлға психологиясы. - СПб.: Петр, 2019 ж.
4. Власенко Е.В. Әскери ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық климаттың ерекшеліктері мен детерминанттарын зерттеу [Электрондық ресурс] // Cyberpedia: ақпараттық ресурс. URL: <https://cyberpedia.su/8x5200.html>
5. Феденко Н.Ф. Әскери топтардағы қақтығыстарды жеңудің психологиялық шарттары. - М.: ВУ, 2018. С. 7.
6. Юрченко Ю. Бөлімшеде тәрбие процесінің сапасын арттыру жолдары мен тәсілдері // бағдар - 2020. - №7.

References:

1. Psihologiya zhәне pedagogika. Әскери psihologiya / red. A.G. Maklakova. – SPb.: Petr, 2017. – B.245-281.
2. Әскери psihologiya: оқу құралы. – Sost. E.K. Kostrov, Yu.A. Gur'ev, A.I. Sychev. – Voronezh, 2018. – B.223-241.
3. Morozov A.V. Tұлға psihologiyasy. - SPb.: Petr, 2019zh.
4. Vlasenko E.V. Әскери ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық климаттың ерекшеліктері мен детерминанттарын зерттеу [Elektronдық resurs] // Cyberpedia: ақпараттық resurs. URL: <https://cyberpedia.su/8x5200.html>
5. Fedenko N.F. Әскери toptardaғы қақтығystardy жеңудің psihologiyalyқ shartтары. - M.: VU, 2018. - S. 7.
6. Yurchenko Yu. Bөlimshede tәрбие procesiniң sapasyn arttyru zholdary men tәsilderi // baғdar - 2020. - №7.